

8 fáttá buori ovttasdoibmii



Digaštallangiipa
váhnemiidda ja eará ollesolbmuide

Dát gihpa gullá ávnnasráidui váhnenoaivadusa prográmma oktavuodas.
Gihpa lea almmuhuvvon Mánáid- ja bearašdepartemeantta doarjagiin.
Eará ávdnasiid dáfus geahča www.bufetat.no/foreldreveiledning/.
Čállu vástida sisdoalu.

Ovttaskas olbmot sáhttet dingot ja oastit čálalaš ávdnasiid dáppe:
Akademika
Postboks 84 Blindern, 0314 Oslo
Nuvttá nr.: 800 80 960/22 18 81 23
e-poasta: offpubl@akademika.no

Almmolaš áshusat sáhttet čálalaš ávdnasiid dingot dáppe:
Departementenes servicesenter
Kopi og distribusjon
Postboks 8169 Dep, 0034 Oslo
Telefovdna: 22 24 98 60
Telefákša: 22 24 27 86
e-poasta: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
vev: <http://www.publikasjoner.dep.no>
Almmut álo Q-nummara

Video ja DVD sáhttá dingot ja oastit dáppe:
Akademika, Blindern
Postboks 84, 0314 Oslo
Telefovdna: 22 85 30 82/63
e-poasta: sv-uvavd@akademika.no

Muhtin ávdnasat leat vel fidnemis ja sáhttá neahttasiiduin daid viežžat.

Dinggonnummar: Q-0923 S



Hábmedettiin dáid fáttáid buori ovttasdoaimma hárrái, leat mii deattuhan ahte dat hábmejuvvojit sihke álkidit ja nu oppalaččat ahte daid sáhttá atnit iešgudet ahkahaččaide. Daid galgá sáhttit heivehit juohkehažžii – mo fuolaheaddji čájeha ráhkisvuoda ja árvvus atnima mánnásis sáhttá molsašuvvat sihke olbmuid ja kultuvrraid gaska.

Fáttát leat oaivvilduvvon vuodđun hálešteapmái, vai sáhttá iežas árgabeaivvis buktit ovdamearkkaid ja movttaskahttit lunddolaččat čájehit ráhkisvuoda, dovddahit oaiviliid ja mánnái addit vejolašvuoda vásihit eanet, heivehit ja bidjat rájaid buori vuogi mielde. Fáttát leat vásáhusat mat midjiide leat sadjosis. Ii dás leat olus ođas, liikká dát vásáhusat čujuhit mo fuomášit mii lea buorre ovddasmoraš. Buori ovttasdoaimma fáttát eai leat oaivvilduvvon leat gohččosin maid ferte čuovvut, muhto muittuhussan ja vuodđun geavahit daid vásáhusaid mat eanaš váhnemiin leat, muhto maid ii muitte eallima huša siste.

Go leat bargan dáid fáttáiguin mánggalágan kultuvrralaš oktavuodain Afrihká, Latin-Amerihká ja mánggalágan eurohpalaš riikkain, de leat gávnnanan ahte dat čájehit oktasaš vásáhusaid mat eatnašiidna leat oahppásat ja dovdet leat dehálažžan iešgudet ahkahaš mánáid fuolaheamis.

Karsten Hundeide
psykologijja professor Oslo Universitehtas

ICDP[®] PROGRAMMA VÁHNENOAIVADUSSII

ICDP lea norgalaš vuodđudus mii ovttasbargá muhtin dutkiid ja mielbargiid riikkaidgaskasaš fierpmádagain mii ovddida doaibmabijuid mánáide ja fuolaheaddjiide. ICDP doallá kurssaid mánggalágan geavaheaddjiioavkkuide.

Eanet dieduide, gulaskutta:
ICDP, Anne Mariesvei 14 B, 0373 Oslo
Telefovdna 21 39 34 16
e-poasta icdp@icdp.no

Váhnenoaivadusa symbola lea sárgojuvvon boares báktesárguma mielde Knut Helskoga “Helleristningene i Alta” girjjis.

Hábmen: Virtual Garden Design
Foto: Johs Bøe, Scanpix Creative
Deaddileapmi: www.kursiv.no
2006

Čájet buorredáhtolašvuoda – čájet ahte leat buorre mánnásat



Máná oadjebasvuhtii lea dehálaš ahte čájehat ahte sutnje leat buorre, njávkakat su ja čájehat sutnje ilu ja movtta. Unnoraččat geat eai vel ádde dábálaš hálesteami, sáhttet liikká áddet ráhkisvuoda ja hilguma, ilu ja morraša. Dán sáhtta dahkat mánggaláhkai, ja man láhkai earáhuvvá dieđusge máná agi mielde.

- Moddját ja čaibmat ovttas
- Ságastit, buorránaddat
- Njávkasteapmi
- Leaikkastallat ja čaibmat ovttas
- Hállat litna, ráhkislaš jienain
- Go lea lunddolaš de dadjat ahte ráhkistat mánát

Bargobihtát

- A. Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat. Maid de dahká mánná?
- B. Mo gáttát dakkár mánná gii dušše lea dovdan fuollameahtunvuoda ja bahávuoda lagamuččain dán čájeha?
- C. Makkár beliid mánnásat liikot eanemusat?
- D. Mo sáhtát mánát ilosmahttit?

Mana mánát dássái ja čuovo su áigumušaid



Go leat mánáinat ovttas, de lea dehálaš ahte leat gohcevaš dasa maid mánná háliida, maid son dahká ja maid son dovdá, nu ahte geahččalat áddet máná dili, mo sus lea ja geahččalat iežat heivehit máná mielde ja čuovvulit máná beroštumiid. Mánná dalle dovdá ahte don sus beroštat. Buohkat – sihke mánát ja ollesolbmot – dárbašit “oidnojuvvot” ja áddejuvvot.

Máná ahtanuššamii lea dehálaš ahte son, dihto rájaid siskobealde, beassá ieš geahččaladdat dan ektui go soames eará duvdá sutnje doaimmaid. Várut ahte it doama nu ahte máná mokta hávkaduvvo. Astta vuordit dassá go mánná fuopmá juoga. Dát ii mearkkaš ahte mánná dat galgá du stivret!

- Vástidit máná
- Čuovvut máná buđaldemiid ja daguid

- Geahččat maid mánná bargá, maid dat háliida
- Dulkot máná rumašgiela
- Árvidit maid mánná háliida ja dovdá
- Vástidit dasa maid mánná háliida ja dovdá
- Heivehit daguidat máná dillái
- Čájehit beroštumi dasa maid mánná dahká

Bargobihtát

- A. Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat.
- B. Maid dahká mánnát go manat su dássái ja čuovut su áigumušaid?
- C. Mo čuohcá dat dakkár mánnái geasa ii goassige vástiduvvo su áigumušaide?
- D. Mo oainnát máná dovduid ja dili su rumašgielain?

Háles mánáinat dakkár áššiid birra mas son berošta ja geahččal fidnet “dovddolaš hálesteami”



Oanehis áiggi manjil riegeamei sáhtta álggahit dovddolaš “hálesteami” čalbmeoktavuođain, mojiin ja lihkademiin ja ilu dovddahemiin, mas fuolaheadji rávida máná daguid dahje beroštumiid, ja máná “vástida” illujienaiguin.

Dát “hálesteapmi” lea dehálaš vai máná galgá dutnje čatnat oktavuođa, oahppat leat ovttas earáiguin ja oahppat buori giela.

Stuorat mánátge dárbbasit lagašvuoda iežaset birra hálesteamiin ja sáhttit dovddahit ja háleštallat iežaset áššiid birra ovttas.

- Guovttá gaskan hálesteapmi
- Lagašvuota
- Dovddaheamit ja “čiegusvuodát”
- Geahčastagat
- Lihkadeamit oktan rumašgielain
- Áddestallat ja lonohallat buorremielalaš lihkastagain
- Ságastallan mas lonohallá jurdagiid, sániid ja dovdduid

Bargobihtát

- A. Buvtte ovdamearkkaid mo dán dagat.
- B. Mo geavvá dát dovddolaš hálesteapmi iešgudet ahkahaš mánáiguin (njuoralmánáin, 3-jahkásaččain, 8-jahkásaččain, 13 jahkásaš nieiddain ja 16 jahkásaš gánddain)
- C. Mo dakkár máná ahtanuššá gii hárvve oazžu lagašvuoda ja oskálit beassá háleštít earáiguin?
- D. Mo nákcet huššás árgabeaivvis láhčít dili nu ahte astabeahtti leat guovttá ovttas somás bottuin?

Rámit dan maid máná náckce

Vai máná dađis luohtta alces ja duostá geahččalit odđá áššiid, de lea dehálaš ahte soames dovddaha ahte mánás lea árvu ja ahte son juoga máhtta. Dát geavvá go soames máná rávida go son lea buriid dahkan; rápmo su, muitala mii lea buorre ja manne lea buorre. Lea dehálaš ahte máná dalle dovda ahte son “oidnojuvvo”. Máná šaddá dalle dat iešluohttamuš mii sus duođai lea.

“Oainne” nuppi:

- Geahčastagat
- Mojiin ja dearvvain
- Buorremielalaš guoskkaheapmi vástádussan

Sániiguin nannen:

- Rámidit
- “Diet lea buorre”
- “Gal lea buorre go nie dagat go dalle...”
- čilgejumiin manne lea buorre.



Bargobihtát

- A. Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat.
- B. Maid dahká mánát go su rámidat go son lea buriid bargan?
- C. Mo dakkár máná čuohcá dat go su váhneamat eai goassige su rámit?
- D. Mo rámidat njuoralmáná?

Veahket máná fuomášumis čohkket, vai birrasa áššiid dovdbabeahtti seammaláhkai



Mánát dárbbasit dávjá veahki čohkket fuomášumi ovttá áššiái. Dainna sáhtát veahkehit ávžžodettiin ja jodihettiin su fuomášumi birrasa áššiide. Sáhtát dadjat “Gea dá..” ja čájehit dan maid háliidat máná galgá dovdat dahje oaidnit.

Dahje sáhtát ieš beroštit das maid máná dahká, nu ahte berošteahppi seamma áššis. Dávjá oaidná ahte máná berošta nuppi áššis ja váhnen fas nuppis. Jus ii leat oktasaš dovdu birrasa

áššiide, de lea váttis daid birra hállat dahje dahkat maidege ovttas. Dát lea buori oktavuoda ja gulahal-lama eaktun.

- Giddet fuomášumi ja oktasaš beroštumi čuovodettiin dan mas máná berošta, maid geahččá ja mii dan geasuha.
- Giddet fuomášumi ávžžodettiin máná fuomášumi ja čujuhit daid áššiide, bienaide ja belliide maidda lea oktasaš beroštupmi: “Geahča!” “Boađe!”

Bargobihtát:

- Buvtte ovdamearkkaid dasa mo veahkehat mánát čohkket fuomášumi, nu ahte doai ovttas dovdbabeahtti áššiid birrasis.
- Maid du máná dovddaha?
- Mo ahtanuššá dakkár máná gii čađat moivašuvvá go olu dáhpáhuvvá oktanaga, ja hárvve veahkehuvvu čohkket fuomášumi áššiide birrasis?
- Leago dus ja du mánás áigi ovttas oktasaš fuomášupmái dakkár áššiide main berošteahppi?

Vai máná fuomáša ahte lea oaivil das maid dovda birrasis, galggat čilget dan maid dovdbabeahtti ovttas ja čájehit dovdduid ja movtta

Go muitala, gohčoda juoga manin nu ja čájeha mo mii nu doaibmá, seammás go čájeha dovdduid dasa maid ovttas dovdbabeahtti, de šaddá dát dovdu dakkárin maid máná muitá dehálažžan ja mas lea oaivil.

Vai máná galgá áddet mii su birra dáhpáhuvvá ja dovdat ahte das lea oaivil ja lea miellagiddevaš, de dárbbas son ollesolbmo gohčodit daid manin nu. Dat oadjuda máná. Dán láhkai son ovdamearkka dihtii oahppá giela, ja son sáhtta doaibmat earáiguin ovttas.

Dát geavvá dávjá áibbas iešalddes dalle jo go máná lea aiddo riegdán: “Geahča, dál moai molso lihpara, lea go čurtti ruvsodan?”

- Hálaš mánáin dan birra maid ovttas dovdbabeahtti Gohčot dan manin nu ja čilge maid oaidnibeahtti Čájjet mo áššit doibmet
- Čájjet movtta ja beroštumi dasa maid ovttas dovdbabeahtti



Bargobihtát

- Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat. Maid mánát de dahká?
- Mo čuočcá dat dakkár mánái gii ii dovdda ahte oktage oahpaha oaivila su vásáhusaide?
- Mo sáhtta muitalit oaivila iešguđet ahkahaš mánáide (njuoratmánái, 3-jahkásažžii, 14 jahkásaš niidii)?

Čiekŋut ja čilge go dovddat juoga ovttas mánáinat



Vai mánna galgá áddet eanet máilmmis mii su birastahtá, de lea dehálaš ahte soames čilge ja muitala muitalusaid manne nie geavvá.

Nuorat mánáin sáhtá lasihit máná dovddu ja áddejumi buohtastaladettiin dan maid dovdbaehhti ovttas justa

dalle, eará áššiin maid mánna ovdal lea vásihan.

“Muittátgo go galledeimme ... dalle vel oinniime...”

Go mánna šaddá boarrasat, sáhtá muitalit muitalusaid, čilget, jearrat, gávdat seammalárganvuodaid ja erohusaid jna. Dán láhkai mannat dobbelii go dan maid mánna justa dalle dovda. Visot dát lea dehálaš máná jierpmálaš ahtanuššamii.

- Čilge, muital ja gávna ákkaid dasa manne juoga geavvá
- Buohtastahte seammalárganvuodaid ja erohusaid eará vásáhusaid ektui
- Gávna oktavuodaid ovddešáiggis ja boahtteiággis
- Ráhkadit ja muitalit muitalusaid dan birra maid ovttas dovdbaehhti
- Sárgut, geahččat govaid ja neaktit dan vuodul maid dovdbaehhti

Bargobihát

- A. Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat.
- B. Mo sáhtá 1-jahkáša mánna buorebut dovdat birra? Mo čiekŋudivččet 7-jahkášačča dovddu birra?
- C. Mo ahtanušša dakkár mánna geasa hárvu čilgejuvvo mii geavvá?
- D. Bijatgo áiggi huššas árgabeaivvis bisánastit ja čilget mánnašat go son jearrá?

Veahket mánnašat iežas hálddašit bijadettiin sutnje rájáid buori vuogi mielde; su «láidemiin», čájeheamen buriid molssaeavttuid ja ráhkkaneamen ovttas

Mánat dárbbášit veahki iežaset hálddašit ja ráhkkanit. Dát geavvá hui olu go ollesolbmot buori vuogi mielde láidestit máná almmá badjelasas válddekeahhtá máná áigumušaid. Go mánna ii doahttal, lea iešráhkis ja riikka daid njuolggadusaid mo galgá leat ovttas eará mánáiguin ja ollesolbmuiguin, de lea dehálaš ahte fuolaheaddjit bissehit dan ja bidjet rájáid buori vuogi mielde ja čilgejit manne dihto áššiid ii galgga dahkat. Dan sadjai go čadat gielddit ja mánna dadjai “ii”, lea dehálaš láidestit máná buori vuogi mielde, čájehit maid lea lohpi dahkat ja áinnas leat ovttas mánáin. Mánat dávjá ohcalit váhnemiid buoredáhtolaš fuomášumi, go láhtejit olmmošmeahttumit.

- Heivehit lážedettiin dili máná doaimmaide, ovdamearkka dihtii rádjat daid biergasiid maid unnoraččat eai galggašii lihkahaddat
- Láidestit máná buđaldeami evttohemiin, čujuhemiin ja namuhemiin maid sáhtá dahkat
- Veahkehit ráhkkanit lávkkiiid mielde
- Doarjut máná veahkkedárbbu mielde – geassádit go mánna máhtá, nu ahte dovda iežas nákcemin barggu.
- Hástalit máná go sutnje bidjá bargguid main ferte visot iežas attáldagaid atnit
- Buori vuogi mielde bidjat čielga rájáid dasa mii lea lohpi. Čilget mánnašat maid lea lohpi bargat ja maid fas ii
- Čilget manne gielddá máná dahkamis juoga. Sollet máná go juoga “boastut” dahká čujuhettiin molssaeavttolaš doaimmaide
- Boarrasat mánáiguin ja nuoraiguin sáhtá gal šiehtadallat, mahkáš goas galgá eahkedis leat siste



Bargobihát

- A. Buvtte ovdamearkkaid dasa mo dán dagat.
- B. Mo čuočá dat dakkár mánnašat gii ii goassige dovda ahte váhnemat bidjet rájáid ja láidestit? Dahje gii láidesta dušše gielddemiin?
- C. Go dolká de lea álki bidjat rájáid suhtuin ja čeargut “ii”. Makkár eará buorebut vugiiguin sáhtá bidjat rájáid?



Váhnemat leat áššedovdit mánáidasaset hárrái. Dán hirpmus čehppodaga lea dehálaš áimmahuššat, nannet ja ovdánahttit.

“Váhnenoaivadusa prográmma” oaivilin lea ahte váhnemat galget sáhttit deaivvadit ja lonohallat vásáhusaid ja meannudit áššiid mat gusket mánáidbajásgeasimii. Dákkár čoahkkimiid fáttát leat mánggabealát, ja váhnemat dat mearridit áššiid. Mii leat fidnen rámiduvvon fágačehpiid čállit girjjiid, oaivadangihppagiid, fáddághppagiid, videoid ja dvd. Gihpa maid dál doalat lea Kasten Hundeide, psykologiijaprofessor čállán. Dát lea okta mángga almmuhemiid gaskkas mii guoskkaha mánggalágan beliid das ahte mo lea leat váhnemin. Earret go ahte mánggalágan gihppaga ja videofilma almmuhuvvojit, de lea gielddain báikkálaččat álggahuvvon sierranas doaimmat mat leat heivehuvvon čálalaš ávdnasiidda. Dearvasvuodastašuvdna, mánáidgárdi ja skuvla sáhttet muitalit mii du báikegottis lea fidnemis.

Eanet dieđut váhnenoaivodusprográmma birra geahča: www.bufetat.no/foreldreveiledning/. Dáppe lea vel dát gihpa elektrovnnalaš hámis.